

Szerbhorváth György

A feledékenység értelme és lehetetlensége

Harald Weinrich: Léthé - A felejtés művészete és kritikája

A kötet mottójaként a fülszövegben, illetve a szerzői előszóban is kiemelt helyet kapó Edouard Herriot maximája – miszerint is „kultúrának azt nevezzük, ami akkor is megmarad az emberben, ha mindent elfelejtett” –, ha szellemesnek is mondható, lássuk be, egetverő marhaság. Felejtsük is el.

Annál is inkább, mert ha hirtelenjében visszagondolok e kötetre, nem emlékszem olyan kijelentésre, amely hasonló negatív érzelmeket váltott volna ki belőlem. Weinrich kötete lebilincselő és izgalmas, de először is hadd illessem dicsérettel a magyar kiadót, az Atlantiszt, amely könyvészeti szempontból is remek munkát végzett, így csupán a papír kellemes érintését szeretők is okkal és örömmel forgathatják.

A neves nyelv- és irodalomtudós, germanista, aki az első németként lehetett a Collège de France tanára, 1997-ben olyan kultúrtörténetet tett az asztalra, amelyet nemcsak a művelődés, az irodalom, a filozófia vagy éppen a felejtés megszállottjainak ajánlhatunk, hanem például az oktatással foglalkozó szakembereknek és politikusoknak is – akik minden kormányváltás után újramérik, mennyi férhet be az iskolások fejébe –, de különösen a levéltárosoknak, akik az akut helyhiány miatt kénytelenek napról napra megküzdeni azzal a konkrét problémával, amely másoknak esetleg csak a szimpla elmélkedés tárgya.

Korunkat sokan a felejtés korának tartják, a téma ma talán a múltbéli bűnök kapcsán merül föl leginkább, de ezt a politikai szálát most egy időre mi is felejtsük el, mert habár az ügynökproblematikát is behozhatnánk ide, érdekesebb, ha inkább Weinrich vezetésével csónakázunk végig a Léthén, az alvilágban kanyargó folyón, amely a holtak lelkére bocsát felejtést.

S noha a Léthé is az ógörög mitológia találmánya, maguk a „föltalálók” a való életben inkább a nem-felejtést preferálták, az igazságot az emlékezet és az emlékezés tartományában keresték, és éppen ennek hatására hosszú ideig az európai filozófiai

gondolkodásban nem is volt helye a felejtésnek. Az ókori és középkori művészetben az emlékezet még térbeli jellegű, és bár a mindent megjegyzőknél és semmit feledni nem tudóknál is előbukkan a felejtés témája, de éppen ezért e gondolatot igyekeznek elfelejteni, előrevetítve azt a paradoxont, ami a mai napig végighúzódik a mnemotechnika, illetőleg az amnesztonika (másképpen lethognomika vagy lethotechnika) történetén. A fordulat az újkorban következik be, bár vannak még ma is olyan megátalkodott gondolkodók, mint például Umberto Eco, aki szerint a felejtés művészete már csak azért sem lehetséges, „mert minden jel jelenlétet, nem pedig távollétet teremt”. Eco egyszer játékból barátaival olyan tudományágak kiókumlálását tűzte ki célul, amelyek nincsenek, de nem is létezhetnek, már tisztán logikailag sem. Így jutott el a felejtéstudományhoz, amely azért nincs és nem is lehet, mert ha éppen azért nevezünk meg valamit, hogy elfeledjük, akkor valójában megjegyezzük azt. Weinrich szerint viszont lépten-nyomon belébotlunk Homérosztól napjainkig, nevezük azt akár művészetnek, akár tudománynak.

A kötet egyik legszebb fejezete, a Kantról szóló, egyébként eléggé meggyőzően tisztázza ezt a problémát. Közismert, hogy az idősödő Kant – miután kirúgta hű szolgáját, Lampét –, egy emlékezetfrissítő(!) cédulára fölírta: „Felednem kell a Lampe nevet, egyszer s mindenkorra.” Egyes elemzők ezt az önellentmondást az Alzheimer-kór jeleként vélik fölfedezni, ám a szenilis(?) Kant jó helyen tapogatózott, már ha nem is szándékosan csinálta ezt. Mint Weinrich megállapítja, az írás és felejtés nem egymást kizáróak: a görögöknél „az írás feltalálása az emberiség kulturális emlékezetének hallatlan mértékű kitágulásával járt együtt, másrészt viszont erőteljes csapást mért a mindaddig ‘szóban’ működő emlékezetre”. Azaz az írás inkább a felejtés, mintsem az emlékezet szövetségese – Kant tehát *kiírta* magából Lampét.

Ám már korábban is megtépződött a perfekt emlékezet dicsősége: Weinrich legkedvesebb nem-német szerzőjénél, Montaigne-nél már az a fontos, ha valakinek a helyén van az esze, s nem pedig tele a feje; a memória használatának megtanulása nem elégséges, ha az ész csiszolatlan marad. Felbukkan emlékezet és élet ellentéte, amely már Nietzsche felé mutat. De hogy ez az út hosszú és rögös, bizonyítja, hogy amikor egy bizonyos Juan Huarte nevezetű spanyol éles kontúrt von emlékezet és értelem közé (avagy a nedves és a száraz agy közé), a cenzúra betiltja újjító gondolatát (ha nem teszik, ma talán nem is emlékeznénk rá). De a cenzúra

ellenére is zuhanni kezd az emlékezet kulturális presztízse, s nő a felejtésé. Innen persze már csak egy ugrás a helvetiusi gondolat, miszerint „a géniusz nem a memória bőségéből terem” – lassan beindul hát a zsenikultusz is, ami sok buta embert készítet arra, hogy géniusznak higgye magát, éppen azért, mert semmit sem tud.

Az igazi zsenik azonban racionálisabban elmélkednek: Descartes mi másra is voksolna, ha nem a módszeres felejtésre, „a felvilágosult felejtés” viszont üzemzavar is lehet (Locke), Rousseau pedig már egyenesen lázad is az emlékezet túlhajtott idomítása ellen. Ekortájt figyelik meg azt is, hogy a nevetés szemben áll az emlékezettel, és ebből következően persze az ivászat is.

A tudás, az információk naiv felhalmozása elleni kíméletlen harc az ész győzelmével végződött az emlékezet fölött. Az eredeti szakmájának, a filológiának lassan búcsút mondó fiatal Nietzsche „a felejteni-tudás (...) művészetét és erejét” kínálja fel, s kirohan azok ellen, akik csak halmozzák a tudást. A szellem higiéniáját a felejtés szavatolja, mert a história, a művészetté és tudománnyá átváltozott történelem nyomasztó tömege rátelepül az ember emlékezetére, aki így elveszíti élet- és cselekvőképességét.

De Nietzsche mégsem akarta a kulturális emlékezet teljes eltörlését, s mint oly sok mindenben, itt is jelentős újítást visz véghez, erkölcsi kérdéssé téve a felejtést: mindarra emlékezni kell, ami *tartós fájdalmat* okoz. „A kérdés nem csak az, hogy – művészettel vagy anélkül – mit idézhetünk fel vagy felejtethetünk el, hanem hogy mire *kell* – művészettel vagy anélkül – feltételenül emlékeznünk, s talán az is, hogy miről *szabad* vagy épp *nem szabad* megfeledkeznünk” – így a weinrichi interpretáció (kiemelés az eredetiben).

A felejtés kultúrtörténetében újabb határkö, amikor Freud elveszi a felejtés „ártatlanságát”, arra kérdezve rá, hogy miért is felejtünk el valamit – hát a kínos érzések elkerülése végett. Ennek (időbeli) pandatja a „feledés költészete”, amikor is a moderneknél, ahogy Weinrich írja, az emlékezet „a privatizált, egyéni élménydimenziójára szűkített emlékezetet” jelenti. (...) A költő a bányász munkáját végzi, csakis így hozhatja felszínre az emlékezés »kincsét«.” De hiába emel Proust

is emlékművet a kulturális emlékezetnek *Az eltűnt idő nyomában* révén, ez is inkább mnemopoétika, azaz emlékezés-poétika, amely a felejtés mélységeiből merít. S mindhiába, hogy az önkéntelen és a szomatikus emlékezet is megjelenik, azaz bizonyos emlékezésformák „rehabilitálódnak”, igazi lökést, újabb fordulatot a tragikus események hoznak. Az I. világháború után ugyan még hamar feledésbe merül a korábban soha nem látott mértékű pusztítás, azonban Auschwitz után már a felejtés lehetetlenségéről beszélünk. A zsidóság az emlékezet népévé lett (Le Goff), zsidónak lenni emlékezést jelent (Elie Wiesel). A holokauszt másik neve a memoricidium, s minthogy büntényről van szó, Németországban aztán jogi keretet is kap: a holokauszt nyilvános tagadása (felejtése) büntetendő.

Mi talán sajnálkozhatunk is éppen annak kapcsán, hogy Weinrich nem pár évvel később írta meg művét, nyilván ma nem csak Primo Levivel és Jorge Semprunnal foglalkozott volna a „Soha nem feledem” című fejezetben, hanem Kertész Imrével is, és hiányolhatjuk a Pilinkszky-féle „Csak azt feledném” értelmezését is. Weinrich ugyanis hallatlanul bőséges irodalomtörténeti anyagot idéz fel művében, és persze, magyarral még véletlenül sem találkozhatunk...

De ezen inkább ne siránkozzunk, hiszen a probléma mindettől függetlenül számunkra is adott, a történelmi emlékezet súlyosbodó terhe mára ösztársadalmi kérdéssé vált. Nem az az életrevaló, aki információt tud gyűjteni, hanem aki szűrni is tudja, és ilyen értelemben a recenzióírást is ezért találták ki. Ajánlatom ez esetben világos: a kötet elolvasandó. Még akkor is, ha ez az ajánlat a *Jelenkorban* jelenik meg, mert a kötet végén Weinrich kitér a tudomány (és a folyóirat-kultúra) mai állására is, ahol is az értelem által vezérelt információhárítás kompetenciájáról, „magyarán” az oblivionizmusról beszélhetünk, ami a természettudományban még világos is: ami fontos (elolvasandó), annak angolul, folyóiratcikkben és egy tekintélyes folyóiratban kell megjelenie, és öt évnél idősebb cikket ne is vegyünk a kezünkbe.

Weinrich műve maga is ellentmond ennek, hiszen eredetileg németül, könyv formában (bár jeles kiadónál) jelent meg hat évvel ezelőtt. Csakhogy a szellemtudományok terén – hál Istennek – nem ilyen egyértelműek a szabályok, sőt. Hát ezért se feledjék el kézbe venni a *Léthét*.

(Fordította Mártonffy Marcell. Atlantisz, Bp., 2002, 318 oldal, á. n.)